

Eoa kai Esperia

Vol 8 (2012)

**Η ΑΘΗΝΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ
(1204-1311)**

ΜΑΡΙΑ ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ

doi: [10.12681/eoaesperia.11](https://doi.org/10.12681/eoaesperia.11)

To cite this article:

ΝΤΟΥΡΟΥ-ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΥ Μ. (2013). Η ΑΘΗΝΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ (1204-1311). *Eoa Kai Esperia*, 8, 73-83. <https://doi.org/10.12681/eoaesperia.11>

Η ΑΘΗΝΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΩΝ ΦΡΑΓΚΩΝ (1204-1311)*

Η ιστορία της φραγκικής Αθήνας άρχισε με την Τέταρτη Σταυροφορία το 1204. Ως γνωστό η Τέταρτη Σταυροφορία υποκινήθηκε από τον πάπα Ιννοκέντιο Γ΄ για την απελευθέρωση της Ιερουσαλήμ, αλλά κατέληξε στην εκτροπή της εκστρατείας και στην άλωση της Κωνσταντινούπολης στις 13 Απριλίου 1204, μετά από διαπραγματεύσεις των Βενετών και των σταυροφόρων με τον Αλέξιο γιο του εκθρονισθέντος Ισαακίου Β΄. Τα αποτελέσματα ήταν ολέθρια για τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία, διότι δημιουργήθηκαν στο χώρο της φραγκικής ηγεμονίας βάσει του εγγράφου διανομής της (*Partitio terrarum imperii Romaniae*) που είχε υπογραφεί ένα μήνα πριν από την άλωση, ενώ ανεδείχθη η οικονομική κυριαρχία των Βενετών με τις γνωστές συνέπειες σε ό,τι αφορούσε τον πολιτικό, κοινωνικοοικονομικό και πολιτισμικό τομέα.

Μετά τη στέψη του Βαλδουίνου της Φλάνδρας ως πρώτου λατίνου αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, το επόμενο βήμα ήταν να κατακτηθούν οι διεκδικούμενες περιοχές. Έτσι καταλήφθηκε η Θεσσαλονίκη και στο θρόνο ανέβηκε ο Βονιφάτιος Μομφερρατικός, αρχηγός της σταυροφορίας, ενώ λίγο αργότερα εκστράτευσε προς νότο, όπου δεν συνάντησε αντίσταση από τους κατοίκους, όπως κατακρίνει έντονα ο βυζαντινός ιστορικός Νικήτας Χωνιάτης, και προέβη στη διανομή των νέων περιοχών σε συμπολεμιστές του. Την Αθήνα και τη Θήβα παρέδωσε στον Όθωνα de la Roche, τη Βοδονίτσα (Μενδενίτσα πλησίον των Θερμοπυλών, ονομάστηκε μαρκωνία) στον Guido Pallavicini, τα Σάλωνα (Αμφισσα, ονομάστηκε βαρονία ή κομητεία) στον Θωμά de Stromoncourt, την Εύβοια στον Ιάκωβο d'Avesnes, ενώ την κατάκτηση της Πελοποννήσου, όπου συνάντησε δυσκολίες λόγω της αντίστασης του Λέοντος Σγουρού στην Ακροκόρινθο, ανέθεσε στον Γουλιέλμο Champlitte και τον Γοδοφρείδο Βιλλεαρδουίνο, ανηψιό του ομώνυμου χρονιογράφου της Δ΄ Σταυροφορίας. Οι νέες κτήσεις προσείλκυσαν εποίκους

* Το άρθρο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή ανακοίνωσης η οποία παρουσιάστηκε σε *Ημερίδα για τη Λατινική κυριαρχία στην Αθήνα*, Παλαιά Βουλή, 3 Απριλίου 2008, σε συνεργασία του Ινστιτούτου Θεοβάντες με το Μουσείο της Πόλεως των Αθηνών και το Εθνικό Ιστορικό Μουσείο. Το έργο συγχρηματοδοτείται από το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και Εθνικούς Πόρους (ΕΠΕΑΕΚ II) ΠΥΘΑΓΟΡΑΣ.

από τη Δύση, κυρίως Γάλλους, Ιταλούς και αργότερα Καταλανούς, που αναζητούσαν καλύτερες συνθήκες διαβίωσης και ευημερίας με αποτέλεσμα να δημιουργηθεί ένα πολιτιστικό μωσαϊκό που συμβίωνε ειρηνικά με τους κατοίκους, επιτρέποντας την ανάπτυξη αλληλεπιδράσεων, προσαρμογής και αποδεκτικότητας χωρίς όμως απόλυτη ταύτιση ή αφομοίωση. Οι δυτικές πηγές, αρχαιακές και φιλολογικές του 13ου και 14ου αιώνα, παρέχουν πολλές πληροφορίες που μας επιτρέπουν να συγκροτήσουμε αρκετά σαφή εικόνα της διαμορφωθείσας κατάστασης. Οι φράγκοι σταυροφόροι εμφύτευσαν στις νέες κτήσεις θεσμούς διοικητικούς, εκκλησιαστικούς και φεουδαρχικούς καθ' ομοίωση των δυτικών, χωρίς όμως να αγνοήσουν τη βυζαντινή υποδομή. Όπως προκύπτει, η οργάνωση της νέας κοινωνίας στηριζόταν στο καθεστώς της προσωπικής υποτέλειας, δηλαδή στους δεσμούς εξάρτησης ενός ελεύθερου ανθρώπου από ένα άλλο και την αυστηρή ιεράρχησή τους (σε ανώτερους και κατώτερους φεουδάρχες).

Ας σημειωθεί ότι το πριγκιπάτο της Αχαΐας αποτελεί αντιπροσωπευτικό δείγμα λατινικής ηγεμονίας που δημιουργήθηκε στην άλλοτε βυζαντινή επαρχία, όπως προκύπτει από τις σύγχρονες δυτικές πηγές, το δυτικότερο Χρονικό του Μορέως, το νομικό φεουδαρχικό κώδικα των Ασιζών της Ρωμανίας αλλά και βενετικών και ανδεγαυικών εγγράφων που μας βοηθούν να συγκροτήσουμε τη διάρθρωση των εσωτερικών δομών μιας δυτικής ηγεμονίας στον ελληνικό χώρο. Για τις άλλες ηγεμονίες, ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά την οργάνωση κατά τα δυτικά πρότυπα, οι πηγές μας είναι ανεπαρκείς και ελλιπείς. Συγκεκριμένα για την ηγεμονία των Αθηνών να αναφέρουμε ότι γνώρισε διάφορους κατακτητές, τους Φράγκους αρχικά, τους Καταλανούς τον 14ο αιώνα και τέλος τους Φλωρεντινούς μέχρι τα μέσα του 15ου αιώνα, όταν κατελήφθη από τους Τούρκους. Στη σημερινή ανακοίνωση θα ασχοληθούμε με την πρώτη περίοδο των βουργουνδών ηγεμόνων από το 1204 έως το 1311, των πέντε εκπροσώπων των de la Roche μέχρι το 1308 και του τελευταίου Gautier de Brienne έως το 1311. Η ηγεμονία των Αθηνών περιελάμβανε την Αττική και τη Βοιωτία, ενώ λίγο αργότερα (το 1210-1212) το Ναύπλιο και το Άργος. Το 1210-1211 ο Όθων de la Roche μοιράστηκε τη Θήβα με το γιο του Γκυ (Guy), ο οποίος μετά την αποχώρηση του Όθωνα παραχώρησε τη μισή στη φλαμανδική οικογένεια των Saint Omer, λόγω του γάμου της αδελφής του Bonne de la Roche με τον Bela de Saint Omer το 1230. Έκτοτε οι Saint Omer εγκαταστάθηκαν στη Θήβα και αποτέλεσαν μία από τις ισχυρότερες λατινικές οικογένειες, όπως θα δούμε παρακάτω.

Σε ό,τι αφορά τις οργανωτικές δομές της ηγεμονίας, αν και τα στοιχεία είναι ελάχιστα, έχουμε να παρατηρήσουμε ότι υπήρχαν διαφορές με το πριγκιπάτο της Αχαΐας, όπως στο θέμα της κοινωνικής διάρθρωσης. Ενώ ο πρίγκιπας της Αχαΐας ήταν *primus inter pares*, ισότιμος δηλαδή των βαρόνων του,

ο ηγεμόνας των Αθηνών είχε κοντά του έναν ευγενή, τον Saint Omer, ενώ οι Λατίνοι που εγκαταστάθηκαν στην περιοχή ήταν κατώτερης κοινωνικής θέσης. Οπωσδήποτε οι βουργουνδοί ηγεμόνες εισήγαγαν τον εκφεουδαρχισμό μοιράζοντας φέουδα στους συμπολεμιστές τους και εφήρμοσαν το νομικό κώδικα των Ασιζών της Ρωμανίας. Δεν έχουμε ενδείξεις για αντίσταση εκ μέρους των Ελλήνων, οι οποίοι εντάχθηκαν στις κατώτερες κοινωνικές βαθμίδες και αποκλείστηκαν από το διοικητικό μηχανισμό της ηγεμονίας.

Οι Φράγκοι οργάνωσαν βάσει συγκεκριμένων κανόνων τη διοίκηση και το εμπόριο της περιοχής, ενώ έθεσαν την Εκκλησία υπό τον αυστηρό έλεγχό τους. Οι ηγεμόνες έκοψαν νόμισμα προκειμένου να καλυφθούν οι εμπορικές ανάγκες τους, έδωσαν προνόμια σε βενετούς και γενοιάτες εμπόρους, ενώ η Θήβα, που ήταν η έδρα της ηγεμονίας, εξελίχθηκε σε σημαντικό οικονομικό κέντρο κυρίως λόγω της μεταξουργίας αλλά και των εξαγωγών σιτηρών. Λατίνος αρχιεπίσκοπος τοποθετήθηκε στην Αθήνα (πρώτος εκπρόσωπος ο Γάλλος Βεράρδος) και στην Θήβα, όπως συνέβη σε όλες τις λατινικές ηγεμονίες. Το 1210, στο δεύτερο κονκορδάτο της Ραβέννας ρυθμίστηκαν οι σχέσεις λατινικής Εκκλησίας και Κράτους και ορίστηκε να καταβάλει ο λατινικός και ο ορθόδοξος κλήρος το ακρόστιχο, έγγειο φόρο βυζαντινής προέλευσης, στην κοσμική εξουσία, ενώ η εκκλησιαστική περιουσία περιήλθε στον λατίνο αρχιεπίσκοπο της Κωνσταντινούπολης.

Τα στοιχεία των χρονικών της εποχής (κυρίως το Χρονικό του Μορέως και η Ιστορία του βενετού Μαρίνο Σανούδο), στα οποία στηρίχθηκε η παλαιότερη βιβλιογραφία, συχνά βρίσκονται σε αντίθεση με τις ελλιπείς πληροφορίες των εγγράφων, δημιουργώντας σύγχυση και προβληματισμό στην έρευνα. Θα προσπαθήσουμε με ιδιαίτερη προσοχή να επιστημονοποιήσουμε ορισμένες παρερμηνείες και ιδιαίτερα θα εστιάσουμε σε ορισμένα γεγονότα που χαρακτηρίζαν τη φεουδαρχική ζωή και τους νέους θεσμούς που εισήχθησαν επί Λατίνων στην ηγεμονία των Αθηνών.

Κατ' αρχή να αναφέρουμε ότι δύο μνημεία στην Αθήνα που αποδίδονταν παλαιότερα στην εποχή του Όθωνα de la Roche, ο φραγκικός πύργος στα Προπύλαια (κατεστράφη το 1874) και η μονή (ο εξωνάρθηκας) των Κιστερικιανών του Bellevaux στο Δαφνί, όπως και οι τάφοι στο περιβόλο της μονής που αποδίδονταν στους Βουργουνδούς, είναι σύμφωνα με νεότερες αρχαιολογικές έρευνες μεταγενέστερα.

Ειδικά για τους de la Roche οι αρχαιολογικές μαρτυρίες είναι ελλιπείς. Όπως προκύπτει για τους πέντε εκπροσώπους της οικογένειας, σώζονται μόνο εννέα έγγραφα, δύο του Όθωνα Α' (του 1217 και 1221), τέσσερα του γιου του Γκυ (του 1240 και τρία του 1260) και τρία του Guido II (του 1303 και του 1308), ενώ κανένα για τον Ιωάννη γιο του Γκυ (+1280) και τον αδελφό του Γουλιέλμο (+1287). Αρκετές όμως είναι οι αναφορές για τους ηγεμόνες των

Αθηνών σε παπικές επιστολές, ιδίως του Ιννοκεντίου Γ΄ και του Ονωρίου Γ΄¹, ενώ για τους τελευταίους εκπροσώπους στα ανδεγαυικά έγγραφα. Συγκεκριμένα, σε επιστολές του Ιννοκεντίου Γ΄ αναφέρονται κατακρατήσεις εκκλησιαστικών αγαθών και αυθαιρεσίες σε βάρος του λατινικού κλήρου. Για να ρυθμιστούν οι παραβάσεις αυτές υπεγράφη η συμφωνία της Ραβέννικας το 1210, ενώ το 1214 ο Όθων παρεχώρησε τη Λιβαδειά στην Αγία Έδρα, για να την ανακτήσει αργότερα ως φέουδο από την Εκκλησία (υποτελής της Εκκλησίας) έναντι ετήσιας εισφοράς. Ας σημειωθεί ότι σε ανδεγαυικά έγγραφα του 1278 ο γιος του Γκυ Ιωάννης αναφέρεται ως κύριος των Αθηνών και ο νεότερος αδελφός του Γουλιέλμος ως κύριος της Λιβαδειάς. Το 1217 και 1221 αντίστοιχα ο Όθων παραχώρησε στο αββαείο του Bellevaux τη δυνατότητα αλιείας στην περιοχή του, δηλ. στη καστελλανία de la Roche et de Ray στη Βουργουνδία. Άλλες επιστολές του Ονωρίου Γ΄ από το 1217-1225 αφορούν παράπονα εκκλησιαστικών εναντίον του Όθωνα ότι δεν εφήρμοξε τις αποφάσεις της Ραβέννικας μέχρι τη τελική συμφιλίωσή τους το 1223. Υποθέτουμε ότι ο Όθων, ο οποίος στα έγγραφα ονομάζεται *dominus Athenarum, sire d'Athènes*, και στο χρονικό του Μορέως μέγας κύρης και ηγεμονία μεγαλοκυράτο, επέστρεψε στη κομητεία της Βουργουνδίας το 1225, όπου πιθανότατα πέθανε πριν από το 1234 και άφησε την ηγεμονία στον γιο του, Γκυ Α΄ (1225-1263).

Περίπλοκο πρόβλημα αποτελεί η φεουδαρχική σχέση του ηγεμόνα των Αθηνών με τον λατίνο αυτοκράτορα της Κωνσταντινούπολης, πιθανότατα θεωρητική τα πρώτα χρόνια, όπως και με τον πρίγκιπα της Αχαΐας αργότερα. Ο πρίγκιπας κατά τον Σανούδο θεωρείτο επικυρίαρχος του Όθωνα για το Άργος και το Ναύπλιο και τουλάχιστον για τη μισή Θήβα σύμφωνα με επιστολή του Ιννοκεντίου το 1211. Όμως ένα σημαντικό έγγραφο του

1. Άξια λόγου είναι τα παπικά έγγραφα που αναφέρονται στην Αθήνα της εποχής του Ιννοκεντίου Γ΄ (1198-1216), του Ονωρίου Γ΄ (1216-1227), του Γρηγορίου Θ΄ (1227-1241), του Ιννοκεντίου Δ΄ (1243-1254) και του Βονιφατίου Η΄ (1294-1303) (περίπου 40 έγγραφα) και έχουν δημοσιευθεί από τον F. GREGOROVICUS, *Ιστορία της πόλεως Αθηνών κατά τους μέσους χρόνους*, τ. Γ΄: Έγγραφα αναφερόμενα εις την μεσαιωνικήν ιστορίαν τῶν Ἀθηνῶν, μτφρ. Σπ. ΛΑΜΠΡΟΣ, Ἀθήνα 1906. Αναλυτική παρουσίαση των πηγών για τη φραγκική περίοδο των Αθηνών και ορισμένα έγγραφα που αφορούν τους de la Roche δίνει ο A. KIESEWETTER, *Ricerche costituzionali e documenti per la signoria ed il ducato di Atene sotto I de la Roche e Gualteri V de Brienne (1204-1311)*, στο: *Bisanzio, Venezia e il mondo franco-greco (XIII-XV secolo)*, *Atti del Colloquio Internazionale organizzato nel centenario della nascita di Raymond-Joseph Loenertz o.p.*, Venezia, 1-2 dicembre 2000, Venezia 2002, σ. 289-347. Βλ. και G. FEDALTO, *La chiesa latina de Atene e la sua provincia ecclesiastica, 1204-1456*, *Θησαυρόματα* 11 (1974) 73-87.

1251² που σώθηκε στο Αρχείο της Χάγης, ανατρέπει παλαιότερες απόψεις για την επικυριαρχία του πρίγκιπα της Αχαΐας. Όπως αναφέρεται ο Όθων, δευτερότοκος γιος του ηγεμόνα των Αθηνών Όθωνα Α΄, πούλησε το Άργος και το Ναύπλιο στον αδελφό του Γκυ έναντι ενός σημαντικού χρηματικού ποσού, 15.000 υπερπύρων, αλλά και περιουσίας στο δουκάτο της Βουργουνδίας. Όπως αποδεικνύεται από το έγγραφο ο Όθων είχε μοιράσει τις κτήσεις του στη Ρωμανία στο πρωτότοκο Γκυ την ηγεμονία των Αθηνών, δηλ. Αττική και Βοιωτία, ενώ στο δευτερότοκο Όθωνα τις πελοποννησιακές κτήσεις του Άργους και Ναυπλίου. Το έγγραφο συνυπογράφει και ο πρίγκιπας Γουλιέλμος ο οποίος εμφανίζεται ως μάρτυρας και όχι ως επικυρίαρχος. Έτσι το 1251 αποκαθίσταται η ενότητα της ηγεμονίας υπό τον Γκυ. Για τον ηγεμόνα των Αθηνών Γκυ εκτός από το έγγραφο της πώλησης του 1251 σώζεται και ένα έγγραφο του 1240 με το οποίο ο Γκυ δίνει προνόμια στους Γενουάτες εμπόρους. Επίσης γίνεται αναφορά στο χρονικό του Μορέως³ για συμμετοχή του Γκυ το 1246-1248 στην πολιορκία της Μονεμβασίας στο πλευρό του πρίγκιπα, που κατέληξε στην κατάκτηση της πόλης. Ενδεχομένως το πρόβλημα της επικυριαρχίας της ηγεμονίας ανέκλυσε στο πόλεμο της Ευβοϊκής διαδοχής, όταν ο Γκυ αρνήθηκε να αναγνωρίσει τον πρίγκιπα της Αχαΐας ως ανώτερο θεωρώντας τον ισότιμο. Η διαμάχη αυτή προκλήθηκε μετά το θάνατο της δεύτερης συζύγου του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, Carintana dalle Carceri, κατόχου του ενός τριτημορίου της Εύβοιας, το 1255, όταν ξεσηκώθηκαν οι άλλοι ηγεμόνες της Εύβοιας, όπως και η Βενετία λόγω των διεκδικήσεων του πρίγκιπα στο τριτημόριο της συζύγου του. Στο συνασπισμό εναντίον του πρίγκιπα Γουλιέλμου συμμετείχε ο ηγεμόνας των Αθηνών Γκυ και ο βαρόνος της Καρύταινας Γοδοφρείδος de Bruyères, σύζυγος της θυγατέρας του Γκυ Ισαβέλλας αλλά και ανηψιός του πρίγκιπα. Το Χρονικό του Μορέως αναφέρει ως αιτία της διαμάχης του πρίγκιπα Γουλιέλμου με τον ηγεμόνα των Αθηνών την άρνηση του τελευταίου να τον αναγνωρίσει ως επικυρίαρχο θεωρώντας τον απλώς ως ισότιμο⁴. Σύμφωνα με το χρονικό ο ηγεμόνας των Αθηνών όφειλε υποτέλεια στον πρίγκιπα για το Άργος

2. Βλ. έκδοση του εγγράφου από τον J. LONGNON, *Les premiers ducs d'Athènes et leur famille*, *Journal des Savants* (Ιανουάριος - Μάρτιος 1973) 61-80.
3. *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, ἐκδ. Π. ΚΑΛΟΝΑΡΟΣ, Ἀθήνα 1940, στ. 2875 κ.εξ.: *να τοῦ βοηθήσῃ εἰς τὸν πιασμὸν κάστρου Μονοβασίας* (στο ἐξή: *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*) *Chronique de Morée*, ἐκδ. J. LONGNON, §202: *le seigneur d'Athènes .. assieger le chastel de Malevesie* (στο ἐξή: *Chronique de Morée*).
4. *Χρονικὸν τοῦ Μορέως*, στ. 3175-3463, 3200: *ὡς δὲ ὀμάντζιο ὅπου λαλεῖ, τίποτε οὐ χρεωστούν του, ἀλλὰ οὐδὲ καταδέχονται ὀμάντζιο να τοῦ ποιήσουν* στ. 3458: *ὅτι ἡ ἀφεντία τῶν Ἀθηνῶν ... ἀπάρτι γὰρ καὶ ἔμπροσθεν Δούκαν να μὲ ὀνομάζουσιν* *Chronique de Morée*, §222

και το Ναύπλιο, αλλά τον είχε βοηθήσει να κατακτήσει την Κόρινθο και τη Μονεμβασία. Η μάχη στο Καρύδι της Βοιωτίας το 1258 έληξε υπέρ του πρίγκιπα και οι δύο προδότες έπρεπε να τιμωρηθούν. Έτσι η κούρτη του πρίγκιπα αποφάσισε να κατέχει ο βαρόνος της Καρύταινας το φέουδό του ως «νέο δόμα», δηλ. λιγότερο προνομιούχο από τα γονικά φέουδα με δυνατότητα μεταβίβασης μόνο σε απευθείας απογόνους και όχι σε πλάγιους, αλλά αρνήθηκε να αποφανθεί για τον ηγεμόνα των Αθηνών, ο οποίος παρεπέμφθη στον ίδιο το βασιλέα της Γαλλίας τον Λουδοβίκο Θ΄ για να τον δικάσει. Σύμφωνα με το χρονικό του Μορέως ο Άγιος Λουδοβίκος θεωρώντας αρκετή την ταλαιπωρία του ταξιδιού δεν απήγγειλε τιμωρία, αλλά του απένευσε τον τίτλο του δούκα (το 1260). Σχετικά με την απονομή του τίτλου του δούκα στον ηγεμόνα των Αθηνών από τον Λουδοβίκο η άποψη του χρονικού του Μορέως αμφισβητείται, εφόσον ο βασιλέας της Γαλλίας δεν είχε αρμοδιότητα στις λατινικές ηγεμονίες της Ρωμανίας. Αυτό επιβεβαιώνεται στα ανδεγαυικά έγγραφα στα οποία μέχρι το 1280 οι ηγεμόνες των Αθηνών Γκυ και αργότερα ο Ιωάννης ονομάζονται *domini Athenarum*, αλλά και σε νόμισμα που κόπηκε από τον Γκυ υπάρχει η επωνυμία *dominus Athenarum*. Όταν επέστρεψε ο Γκυ από τη Γαλλία, ο πρίγκιπας Γουλιέλμος ήταν ήδη αιχμάλωτος των Βυζαντινών μετά την επικράτηση του Μιχαήλ Παλαιολόγου στη μάχη της Πελαγονίας το 1259 και συμμετείχε στις συζητήσεις για τους όρους απελευθέρωσης του πρίγκιπα. Στα επόμενα χρόνια η εξουσία του Γουλιέλμου στο πριγκιπάτο μειώθηκε κυρίως λόγω της παράδοσης των κάστρων της Μάνης, του Μυστρά, της Μονεμβασίας και του Γερακίου στους Βυζαντινούς, ενώ δεν συνέβη το ίδιο στην ηγεμονία των Αθηνών.

Εδώ να αναφέρουμε δύο συγγενείς της οικογένειας de la Roche με έντονη δραστηριότητα στη Ρωμανία, τον Γουλιέλμο de la Roche, πιθανότατα αδελφό του Γκυ, που ήταν βαρόνος της Βελιγοστής λόγω γάμου και είχε λάβει μέρος στο πόλεμο της Ευβοϊκής διαδοχής εναντίον του πρίγκιπα Γουλιέλμου, όπως και τον Όθωνα de Cicon, ηγεμόνα της Καρύστου, ο οποίος το 1261 είχε υποδεχθεί τον έκπτωτο λατίνο αυτοκράτορα Βαλδουίνο Β΄ και του είχε δανείσει χρήματα. Επίσης να υπενθυμίσουμε τα κυριότερα στοιχεία της

κ.εξ.: *le seignor d' Athenes que il lui deust venir faire hommage.. et monseignor que le prince ne fu .. de riens entenus senon l'amour et de bonne compaignie*: Libro de los Fechos, έκδ. A. MOREL-FATIO, σ. 49-52, 83-84 (στο εξής: Libro de los Fechos). Βλ. επίσης Chronique de Moree, §540: *li homme lige de la princee d' Achaye ne sont tenu ne doivent faire homage ne ligie que au proper corps dou seignor, et dedens le pays de la princee, et non autre part*: Libro de los Fechos, σ. 52, §232, για τον βαρόνο της Καρύταινας *por el grant amor que yo he a vos, yo vos riendo vuestra tierra de gracia et vos la do de nueuvo*. Βλ. και την άποψη του ΜΑΡΙΝΟ ΣΑΝΟΥΔΟ ΤΟΡΣΕΛΛΟ, Ιστορία της Ρωμανίας, μτφρ. ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΥ, Αθήνα 2000, σ. 105-115.

πολύκροτης δίκης της Μαργαρίτας του Πασσαβά το 1276, που δίνει εικόνα της φεουδαρχικής ζωής στο δεύτερο μισό του 13ου αιώνα (περιγράφεται αναλυτικά σε περισσότερους από 450 στίχους στο χρονικό του Μορέως) και στην οποία εμπλέκεται ο ηγεμόνας των Θηβών Saint Omer. Συγκεκριμένα η Μαργαρίτα, κόρη του βαρόνου του Πασσαβά Ιωάννη de Neuilly δεν κατάφερε να διεκδικήσει τη βαρονία της Άκοβας που της είχε κληροδοτήσει ο θεός της, Gautier de Rosieres, διότι είχε περάσει το νόμιμο χρονικό όριο των δύο ετών και δύο ημερών, σύμφωνα με τις Αссίζες της Ρωμανίας, επομένως η περιουσία επέστρεψε στον πρίγκιπα. Ο λόγος που η Μαργαρίτα απουσίαζε ήταν δικαιολογημένος, διότι βρισκόταν αιχμάλωτη στην Κωνσταντινούπολη στη θέση του πρίγκιπα Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου. Όμως η μεγάλη κούρτη ήταν αμείλικτη, παρά τη συνδρομή του ηγεμόνα των Θηβών, Νικολάου de Saint Omer, αδελφού του συζύγου της Ιωάννη. Τελικά από γενναιοδωρία ο πρίγκιπας και όχι επειδή ήταν υποχρεωμένος, εκχώρησε στην Μαργαρίτα το 1/3 της βαρονίας της Άκοβας ως νέο δόμα και όχι ως γονικό, προνομιούχο δηλ. φέουδο της κατάκτησης. Όσον αφορά την οικογένεια που επικράτησε στη Θήβα να επισημάνουμε ότι ιδιαίτερα διακρίθηκε ο Νικόλαος Β΄ de Saint Omer (1258-1294), ο οποίος παντρεύτηκε τη χήρα του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου Άννα και έγινε βάιλος του πριγκιπάτου της Αχαΐας από το 1287-1289. Το κάστρο του στη Θήβα το κατέστρεψαν ολοσχερώς αργότερα οι Καταλανοί και φέρεται ότι έκτισε το καστέλλι του Μανιατοχωριού (επαρχία Πυλίας) και το κάστρο του Αβαρίνου. Πληροφορίες για τον Νικόλαο Saint Omer δίνει το ανδεγαυικό αρχείο σχετικά με περιουσία που απέκτησε στο βασίλειο της Σικελίας αλλά και στο πριγκιπάτο, όπως και για διευκολύνσεις που του παρέχονταν από την ανδεγαυική ηγεσία⁵. Ο αδελφός του Ιωάννης νυμφεύθηκε την Μαργαρίτα του Πασσαβά το 1276 και ο γιος τους Νικόλαος Γ΄ κληρονόμησε από τη μητέρα του τον τίτλο του πρωτοστράτορα (*marescalus*) του πριγκιπάτου, ενώ έκτισε το κάστρο του Σαντομερίου στην επαρχία των Πατρών.

Η κατάσταση για τις φραγκικές ηγεμονίες άλλαξε το 1278 όταν το πριγκιπάτο μετά το θάνατο του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, περιήλθε στον Κάρολο Α΄ τον Ανδεγαυό, όπως είχε συμφωνηθεί στη συνθήκη του Viterbo το 1267, αν και στο κείμενο της συνθήκης δεν γίνεται συγκεκριμένη μνεία για την ηγεμονία των Αθηνών. Ως γνωστό, σύμφωνα με τις Αссίζες της Ρωμανίας αλλά και το Χρονικό του Μορέως οι υποτελείς αναγνώριζαν ως επικυρίαρχο τον πρίγκιπα της Αχαΐας και μετά την παραχώρηση του πριγκιπάτου στους

5. *Registri della Cancelleria Angioina*, έκδ. R. FILANGIERI, Napoli 1950 κ.εξ., τ. XXVI, σ. 25 (171): *...de dodario suo concessimus totam terram quam tenebat in dicto principatus salvo ligium debito per dom. Nicolaum nec non unciatas CC de terra in Regno Sicilie...* (στο εξής: *Registri*).

Ανδεγαυούς, τον ίδιο τον βασιλέα της Σικελίας και όχι τους εκπροσώπους του. Έτσι όταν με διατάγματα του 1279 ο Ανδεγαυός βασιλέας διέταξε τον Ιωάννη και τον αδελφό του Γουλιέλμο να δώσουν όρκο υποτέλειας για τη γη που κατείχαν στην Αχαΐα (*pro terra in Achaya*)⁶, ίσως μόνο για το Άργος και το Ναύπλιο, εκείνοι αρνούσαν να δώσουν υποτέλεια στο βάλιλο του βασιλέα Galeran d'Inry, διότι η υποτέλεια δινόταν αυτοπροσώπως στον ίδιο τον κύριο. Πιθανότατα το 1280 επήλθε συμφωνία μεταξύ τους και ο ηγεμόνας των Αθηνών έδωσε όρκο υποτέλειας παίρνοντας σε αντάλλαγμα τον τίτλο του δούκα και έκτοτε η ηγεμονία ονομάστηκε δουκάτο⁷, ενώ συχνές είναι οι αναφορές (*dilecti militis et fidelis nostris*) για διευκολύνσεις, όπως εξαγωγές ίππων και τροφίμων από το βασίλειο χωρίς φόρο εξαγωγής. Επίσης σε νόμισμα του Γουλιέλμου αναφέρεται η επωνυμία *dux Atenensium*.

Για να συνεχίσουμε με την πορεία των γεγονότων να υπενθυμίσουμε ότι τον Γκυ διαδέχθηκε ο γιος του Ιωάννης (1263-1280). Δεν γνωρίζουμε ακριβώς πότε πέθανε ο Γκυ, αλλά το 1268 ο Ιωάννης ήταν ήδη ηγεμόνας των Αθηνών. Ο Ιωάννης αιχμαλωτίστηκε το 1276 από τον λατίνο τυχοδιώκτη Λικάριο που είχε επιτεθεί στην Εύβοια με στόλο του Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγου. Ο Ιωάννης (Συριωάννης για τους Έλληνες) είχε συμμαχήσει με το σεβαστοκράτορα (δούκα στα λατινικά έγγραφα) των Νέων Πατρών Ιωάννη (1268-1296) (*carissimus amicus duca Neopatre*) εναντίον του βυζαντινού αυτοκράτορα. Η ηγεμονία των Αθηνών είχε ισχυροποιηθεί κυρίως λόγω του γάμου του αδελφού του Γουλιέλμου με την κόρη του δούκα των Νέων Πατρών Ιωάννη, Ελένη Δούκα Κομνηνή, το 1275, που του έφερε ως προίκα τη Γραβιά, το Ζειτούνι (σημ. Λαμιά) και ίσως το Σιδερόκαστρο.

Τον Ιωάννη διαδέχθηκε ο αδελφός του Γουλιέλμος (1280-1287), ο οποίος το 1285 ορίστηκε βάλιλος της Αχαΐας έως το 1287. Καρπός του γάμου του με την Ελένη ήταν ο Γκυ Β΄ de la Roche (Guido, Guyot), τελευταίος εκπροσώπος της οικογένειας de la Roche, ο οποίος διαδέχθηκε τον πατέρα του το 1287 με την επιτροπεία της μητέρας του και του δεύτερου συζύγου της Ούγου de Brienne, κόμη του Lecce. Ο Ούγος υπήρξε μια ενδιαφέρουσα προσωπικότητα με

-
6. Registri XIX, σ. 150 (191): *...Ioh. De Rocca dom. Athenarum...*: XXI, σ. 327 (513) το 1278-1279: *...nobilibus Ioh. de Rocca domino Athenarum et Guill fratri eius dom. Levadie mandatum ad prestandum homagium pro terra quam tenent in Achaye.*
 7. Registri XXIII, σ. 52 (259) το 1280: *...nobili viri Guillelmi de Rocca ducis Athenarum dilecti militis et fidelis nostri...*: XXVI, σ. 25 (171) το 1282-1283: *...Guillelmum de Rocca duci Athenarum...*: XXVIII, σ. 119 (86) το 1286: *...Guillelmo de Rocca duci Athenarum et principi Achaye balio generali...*: XXXV, σ. 129 (327) το 1290: *...ducisse Athenarum dilecte fidelis sue... fidelitatis debite juramentum...*: XLI, 5 (4) το 1292: *...vir nobilis Brenne et Licii comes, dilectus consiliarius, familiaris et fidelis noster cum nobili mulieri Elena, Athenarum ducissa...mandamus recipi dictum homagium.*

έντονη δραστηριότητα στην Ιταλία και στη Ρωμανία, πάντα στην υπηρεσία της ανδεγαυικής αυλής (*comite, fideli nostri*), όπως προκύπτει από τις υπηρεσίες που προσέφερε, τις διευκολύνσεις και τις γαιοκτησίες που απέκτησε τόσο στην Πελοπόννησο όσο και στην Ιταλία⁸. Ας σημειωθεί ότι ο Ούγος ήταν προηγουμένως σύζυγος της χήρας του Γοδοφρείδου της Καρύταινας Ισαβέλλας de la Roche από το 1277-1279 και είχε κληρονομήσει τη βαρονία της Καρύταινας και αργότερα το 1291 είχε νυμφευθεί την Ελένη. Άξιο προσοχής είναι η άρνηση της δούκισσας Ελένης να δώσει τον όρκο υποτέλειας στον Φλωρέντιο και την Ισαβέλλα, κόρη του Γουλιέλμου Βιλλεαρδουίνου, με τη δικαιολογία ότι χρωστούσε υποτέλεια μόνο στον ίδιο τον Ανδεγαυό βασιλέα. Η ασταθής νομική θέση του δουκάτου των Αθηνών προκάλεσε τα επόμενα δέκα χρόνια μακρά διαμάχη σχετικά με το ζήτημα της υποτέλειας της δούκισσας Ελένης στον πρίγκιπα της Αχαΐας, Φλωρέντιο d'Hainaut (1289-1297), και την Ισαβέλλα. Ακόμη και μετά το γάμο της με τον Ούγο de Brienne το 1291, έναν από τους ισχυρότερους ευνοούμενους της ανδεγαυικής αυλής, αλλά και μετά την ενηλικίωση του γιου της Guyot το 1294 και την υποβολή της υποτέλειας από τον ίδιο στον Κάρολο, η Ελένη δεν άλλαξε την αδιάλλακτη θέση της να μην αναγνωρίζει δηλαδή την επικυριαρχία του Φλωρέντιου, γεγονός που προκάλεσε έντονη δυσαρέσκεια⁹. Το πρόβλημα συνεχίστηκε και μετά την εκχώρηση όλων των ανδεγαυικών κτήσεων στη Ρωμανία το 1294 στον Φίλιππο του Τάραντα, νεότερο γιο του Καρόλου Β', επ' ευκαιρία του γάμου του με την Θαμάρ, κόρη του δεσπότη της Ηπείρου Νικηφόρου, όταν ο Ανδεγαυός βασιλέας επέβαλε την υποβολή της υποτέλειας σε όλους τους φεουδάρχες και στον ίδιο τον Φλωρέντιο. Το 1296 μετά την παραίτηση του Φιλίππου από την υποτέλεια της δούκισσας το πρόβλημα επανήλθε¹⁰ και η κατάσταση φαίνεται ότι εξομαλύνθηκε μόνο το 1299, όταν η Ισαβέλλα, δύο χρόνια μετά το θάνατο του Φλωρέντιου, αποφάσισε να συσφίξει τις σχέσεις της με το δουκάτο των Αθηνών οργανώνοντας το συνοικέσιο της κόρης της Ματίλδης (Mahaut) με το δούκα Guyot. Συνάντησε όμως την αντίδραση της ανδεγαυικής αυλής και μόνο τον επόμενο χρόνο το 1300 οι αντιρρήσεις του Καρόλου Β' υποχώρησαν. Το 1308 ο Guyot πέθανε και το 1313 ο Ανδεγαυός βασιλέας Ροβέρτος αποφάσισε το γάμο της Ματίλδης με τον Λουδοβίκο της Βουργουνδίας, ο οποίος όμως πέθανε το 1316 και ο Ανδεγαυός βασιλέας οργάνωσε συνοικέσιο της Ματίλδης με τον αδελφό του

8. Registri XXVIII, σ. 118 (80), σ. 119 (86).

9. Registri XXXV, σ. 129 (327), XLI, σ. 3 (2): *...contencio est exorta.. in prestacione dicti homagii*, σ. 5 (4) CH. PERRAT - J. LONGNON, Actes relatifs à la principauté de Morée, 1289-1300, Paris 1967, σ. 101 (100).

10. PERRAT - LONGNON, σ. 163-165 (191, 192).

Ιωάννη de Gravina. Μετά την άρνησή της να τον παντρευτεί, αναγκάστηκε να παραιτηθεί από τα δικαιώματά της στο πριγκιπάτο το 1318 θέτοντας έτσι τέλος στις διεκδικήσεις των Βιλλεαρδουνίων. Για να επανέλθουμε όμως στο δουκάτο των Αθηνών να αναφέρουμε ότι διάδοχος του Guyot ορίστηκε ο Gautier (Βαλτέριος) (1308-1311), γιος του Ούγου de Brienne και της Ισαβέλλας, χήρας του βαρόνου της Καρύταινας, ο οποίος όμως σκοτώθηκε στη μάχη του Ορχομενού της Κωπαΐδας από τους Καταλανούς το 1311. Έκτοτε οι de Brienne από τη βάση τους το Άργος και το Ναύπλιο αποτελούσαν τους νόμιμους διεκδικητές του δουκάτου από τους σφετεριστές Καταλανούς. Πολλά παπικά έγγραφα προς τη Βενετία και τον Ανδεγαυό βασιλέα της Νεάπολης αναφέρονται στον αφορισμό των Καταλανών και σε αιτήσεις για συνεργασία των λατινικών δυνάμεων προκειμένου να τους εκδιώξουν από το δουκάτο (*invasores et usurpatores*). Η επιχείρηση αυτή δεν πραγματοποιήθηκε ποτέ, διότι οι Καταλανοί είχαν ήδη συνάψει συμμαχία με τη Βενετία αλλά και με τους Τούρκους ενισχύοντας έτσι τη θέση τους στο χώρο.

SUMMARY

THE BURGUNDIAN DUCHY OF ATHENS (1204-1311)

The hegemony of Athens (later called the duchy of Athens), which was awarded to Otho de la Roche by Boniface of Montferrat, thereby establishing the Burgundian dynasty that ruled over Athens, included Attica, Boeotia and — a little later — Argos and Nauplia. The prince of Achaia was the sole sovereign, and the inhabitants were subject to Frankish rule as this was formulated in the Assizes of Romania. A complex problem concerns the denial of the duchess of Athens Helen to give oath of homage to the prince of Achaia Florent d'Hainaut. According to Angevin documents the change of the title of *dominus* to *duca* and the hegemony to duchy was done in 1280 and not in 1260, as is recorded in the Chronicle of Morea. The last representative of Frankish rule in Athens was Gautier, son of Hughes de Brienne, who was killed by the Catalans at the battle of Orchomenos in Copais in 1311. Gautier II, the titular duke of Athens, was established in the Peloponnesian territories of Argos and Nauplia and tried unsuccessfully to regain the duchy.

MARIA DOUROU-ELIOPOULOU

